

KNIVSÖDER MÅSTE DÖ!

Håkan Forsell

Kv Plankan som exempel på gentrifieringsglapp, allmännyttig vilsenhet och den politiska planprocessens demokratiska brister i Stockholm.

Inledning

På den motorvägsliknande biten av Hornsgatan från Globala gymnasiet anstaltsprofil till det stora servicehuset vid Lignagatan är det bra skjuts i backen och hela omgivningen stinker av samma outcast-stämning som på E4:an förbi Rinkeby. Även om man geografiskt ännu befinner sig i innerstaden har man rent bebyggelse- och socioekonomiskt lämnat den. Det här är ”ytterstad”, om man får tro klassificeringen som de allmännyttiga bostadsföretagen har gjort av sitt fastighetsbestånd i området.

Men bakom Hornsgatans fasader och loftgångshus står området under starkt förändringstryck. Väster om Ansgariegatan har historien visserligen tagit slut men framtiden är redan här. Vid Liljeholmsbron bebygger Borätt AB nya Hornsplan med bostadsrätter och restauranger. Hornstulls tunnelbanestation och kontorshus får en ansiktslyftning och under Högalidsparken sprängs det för ett garage och snart mer bostäder. I riktning Zinkensdamm blir Stockholmshems punkthus på Brännkyrkagatan renoverade och näst på tur är Drakenbergsområdet där arkitektkontor redan har börjat skissa på förtätning och butiksetablering mellan lamellhusen.

Mitt i detta område ligger en fastighet där stadsförnyelsen verkar ha fastnat eller kommit på irrvägar: kv Plankan, en folkhemsfossil på 341 hyreslägenheter runt en öppen park på ca 9000 kvm. Sedan värden Svenska Bostäder införde underhållningstopp av fastigheten år 2004 befinner den sig i ett tragiskt tillstånd: varningsskyltar för nedfallande fasadmateriäl är utplacerade vid daghemmet på gården, portlåsen är trasiga och flera trappuppgångar är nedklottrade. I de slitna lägenheterna sker återkommande incidenter med läckage.

Vad är det som har hänt?

Kvarteret Plankan, Södermalm, Stockholm.
Foto: Eniro/Blom Sweden

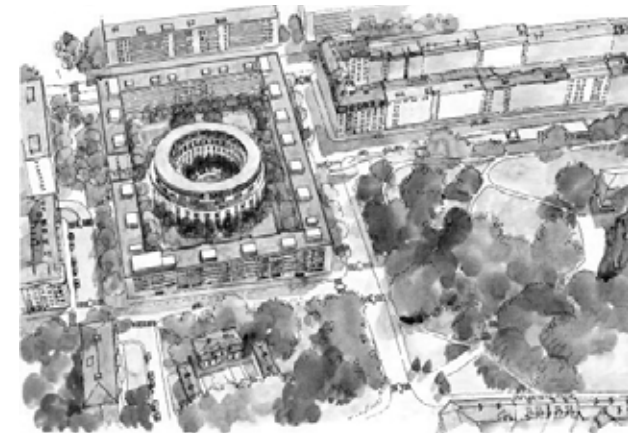
För att förstå det måste man se närmare på vad kv Plankan är för slags fastighet och hur den har hamnat i korselden för tids- typiska skeenden och politiskt motiverade normer för stads- förnyelse i Stockholm som i förlängningen ger en oroväckande samtidsbild.

Historik

Kv Plankan var en gång allmännyttans stolthet. Arkitekten Sune Malmquist belönades med kunglig medalj för sitt planförslag år 1960 och Lars Bryde ritade större delen av husets lägenheter – liksom lägenheterna i det samtidigt uppförda Drakenberg på andra sidan Hornsgatan. Bostadsområdet byggdes i samband med en upprustning av stadsdelen Högalid i mitten av 1960-talet för att lösa områdets brist på moderna familjebostäder. Fastig- hetens vanligaste lägenhetstyp blev 4 rum och kök på 86 kvm. Det var en ordentlig standardhöjning för de barnfamiljer som tidigare hyrt in sig i Högalids rivningskåkar. I huset planerades också särskilda ”änke”-lägenheter för ensamstående gamla och speciella lägenheter för handikappade.

På storgårdskvarterets öppna yta lades ett tillräckligt tjockt jordlager för att anordna en park. Trädgårdsarkitekten Sylvia Gibson ansvarade för trädplaneringar, blomsterrabatter, gräs- mattor och det byggdes en bollsplan och plaskdamm. Parken skulle tillgodose även omkringliggande kvarter med en grann- skapsträdgård och stora ytor som tillät både barn och äldre att ostört vistas där samtidigt. Innergårdsparkens semiofficiella karaktär förstärktes av att ett gångstråk anlades över parken mellan Brännkyrkagatans slut till en gångbro över Varvsgatan för att slutligen landa – via Högalidsparkens gångvägar och yt- terligare en bro över Långsholmsgatan – på Högalidsskolans skolgård. Projektet ”Fri skolväg” var ännu en komponent av kv Plankans landskapsarkitektoniska helhetskoncept och funk- tionsseparerade målsättning som framför allt skulle få barnen att kunna röra sig fritt och säkert i stadsmiljön.

Kv Plankans arkitektoniska avtryck är så oerhört typiskt, alla vet att sätta ett namn på det: Miljonprogram och Välfärds- sverige; en boendemiljö präglad av välvilja och tillrättalagdhet som sedermera hotade att slå över i utestängning och segregering. Kulturhistoriskt är fastigheten grönklassad av Stockholms stadsmuseum, vilket betyder att den är ”särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt”.

Ovan: Kvarteret Plankan 1967. Foto: Gunnar Lantz
Mitten: Kvarteret Plankan 2009. Foto: Håkan Forsell
Nedan: Förslag till ombyggnad 2008. Bild: Stockholms stad

Planläggningen med en gemensam park, förskola och samlingslokaler som var integrerade med bostäder för olika behov speglar 1960-talets starka politiska ambitioner att använda stadsplanering för att stimulera ett aktivt socialt liv. Det stora kvarteret har följaktligen haft en lång tradition av socialt engagemang bland hyresgästerna, med egna lokaler, serviceinrättningar och fastighetspersonal.

I dag utgörs de boende framför allt av barnfamiljer och påfallande många äldre som har bott i huset sedan det uppfördes. Uppgifter från Utrednings- och Statistikkontoret i Stockholm visar att inkomsterna i kvarteret är tydligt lägre än på Södermalm i sin helhet. När det gäller social klasstillhörighet och etnicitet är kvarteret blandat. Politiskt dominerar de röd-gröna mer än på Söder i övrigt.

Man kan säga att fastigheten i vissa avseende utgör en time loop: den berättar om ett Södermalm som fanns för tjugofem år sedan. Innan "Knivsöder" uppfanns.

Allmännyttig vilsenhet

Affären Plankan tog sin början år 2003 då det första planförslaget framlades om att förtäta innergårdsparken med två avlånga bostadshus på 4-5 våningar som sammanlagt skulle ge ca 60 nya lägenheter. På stadsbyggnadskontoret tyckte man inte kv Plankan "harmoniserade med Södermalms typiska kvartersstadsbebyggelse" och därför skulle delas in i två mer "normalt" stora kvarter.

Trots de normativa anspråken var planförslaget så undermåligt att det avstyrktes. Bland annat hade planställarna missat att av de 17 portarna i fastigheten hade bara de med handikapp-lägenheter direkt tillgång till parken. Överhuvudtaget var kunskaperna om hur detta stadskvarter verkligen användes bristfälliga, och några planer på att fråga "brukarna" själva i ett tidigt stadium helt obefintliga.

Det uppenbara hotet att innergårdsparken skulle bli bebyggd medförde att den bostadsrättsförening som tidigare inte haft mycket uppbackning bland hyresgästerna plötsligt nådde det antal medlemmar som krävdes för att få fastigheten värderad. I och med att en ansökan var inlämnad till staden tog Svenska Bostäder sin hand från fastigheten.

Men före värderingen och den eventuella försäljningen av fastigheten kom till stånd aktualiserades 2008 ett nytt planför-

slag om en in-fill byggnad på gårdsparken, denna gång framdrivet av den borgerliga stadshusmajoriteten. Planförslaget var omfattande: ett runt hus skulle uppföras med ca 120 lägenheter och butiker i bottenplan och nya huskroppar skulle tillkomma vid parkens öppning mot Kristinehovsgatan, som också skulle öppnas för biltrafik. Därtill föreslogs att den befintliga fastigheten påbyggdes med två nya våningar. Projektet skulle innebära en ny fastighetsindelning och blandade besittningsformer. Bland annat nämndes i planförslaget att staden hoppades kunna testa en form av egendomslägenheter om lagrummet tillät detta.

Detaljplanen har gått på remiss och avslagits av Kulturnämnden och Skönhetsrådet och Södermalms stadsdelsnämnd. Kulturnämnden ansåg att boendemiljön skulle bli så gott som förstörd, särskilt för barn och gamla, om nybyggnationen genomfördes. Skönhetsrådet efterlyste en barnkonsekvensanalys och fann det allt annat än "urbant" att införa butiker och offentliga funktioner i en avskild boendemiljö. Den borgerliga majoriteten i stadshuset har inte tagit hänsyn till dessa påpekanden.

Redlining och ideologisk stadsförnyelse

Frågan om nyprojektering i kv Plankan har blivit en fråga präglad av ideologisk förvirring och inkonsekvens. Ett flertal politiska strävanden har kolliderat i ansträngningarna att omgestalta denna 60-talets miljö på västra Södermalm: förtätning, bostadsrättsomvandling, nyurbanistisk funktionsblandning, tredelad fastighetsbildning och idén om egendomslägenheter har snott in sig i varandra som ett oredigt nystan. Det mest synliga resultatet av denna reforminfarkt har blivit att kommunen har lyckats landsätta en företeelse som var vanlig under 1960-talet i amerikanska städer, nämligen "redlining".

Redlining handlar om att undandra eller neka ekonomisk och materiell service till vissa bostadsområden i städer, huvudsakligen därför att de som bor där har en svagare köpkraft (pga etnicitet och klass). Dessa områden kommer småningom att förfalla och det blir lättare att omgestalta och byta ut både fastighetsstocken och invånarna. I USA har redlining varit en del i en investeringstaktik från banker och försäkringsbolag – man har dragit ett "rött streck" där investeringarna bör upphöra, därav namnet.

Liknelsen haltar på ett intressant sätt. Bostadsmarknaden i Sverige är ju både reglerad och marknadsstyrd. Allmännyttan

fungerar fortfarande hyresreglerande, samtidigt som den borgerliga majoriteten har lovat alla som vill köpa sina allmännyttiga hyreslägenheter att få göra det. I kv Plankan är resultatet av denna bostadspolitiska schizofreni akut: ett allmänt ägt bolag, styrt av folkvalda och satt att verka för medborgarnas bästa, agerar som en krass utpressare till följd av att hyresgästerna har hörsammat det politiskt löfte som de folkvalda har utfäst. ”Dra tillbaka bostadsrättsansökan så räddar vi huset!” Samtidigt kommer nybyggnationen, om den blir av, att bli så dyr att den måste subventioneras med skattemedel, det vill säga indirekt med det förfallna kv Plankans hyresintäkter eftersom fastigheten går med vinst.

Kombinationen av politisk arrogans, negligering och brist på kommunikation har uppfattats särskilt stötande för en lokal opinion som sett det medborgerliga engagemanget som en förutsättning för att beslut ska förstås som legitima. Men de borgerliga makthavarna har framför allt sett till att etablera tydliga ”winner” och ”loser”-domäner på bostadsmarknaden i Stockholm. I en värld med denna tudelning måste det avvikande alltid tömmas på inflytande och röst, särskilt i en allianspolitik som är så tydligt inriktad på att stödja de som redan är ”inne”; antingen inne i det ekonomiska systemet eller inne i den miljö som blivit godkänd som stadsmässig.

På denna insida av samhället sysslar man med att exploatera en utvald och noggrant värderad del av stadens territorium, ett ständigt apostroferande av det marknadsmässigt trygga och kända. Det är uppenbart bara på denna insida som de styrande anser sig måsta ta hänsyn till den kompetens och det informationsbehov som finns bland medborgarna.

Social arkitektur och medborgardemokrati

Ideologisk stadsplanering arbetar med rena typer. Trots de ständiga programförklaringarna om vilja skapa ”spännande stadsmiljöer” genom att ”ta något gammalt och lägga till något nytt” får inte motsägelserna bli för arbetsamma. Social arkitektur kan allianspolitiken visserligen vara välvilligt inställda till när den befinner sig på ytterstadsavstånd, där den förknippas med integration- eller segregationsfrågor och den egna neologismen utanförskap. Men vad gör man med denna arkitektur när den finns på fel plats; när den konkurrerar om utrymmet med ett mer favoriserat urbant ackumulationsrum?

Kv Plankan fungerar som en katalysator. Kvarteret är så nedgången och *använt*. När man vandrar runt fastigheten slås man av hur normativ och överestetiserad mycket av dagens stadsbyggande ter sig i Stockholms innerstad. Det mesta stöps i samma skenurbanitet präglad av räntestyrd och karaktärlös bostadsrättsproduktion och en föreställning om stadsmässighet som vilar på shopping, närvaroplikt och lättja. Den sociala arkitekturen står särskilt lågt i kurs i Stockholm. I alliansens ögon är Kv Plankan arkitekturens svar på en långtidssjukskriven och bör bemötas med samma politiska botemedel: svälta ut – tills en förändring (och naturligtvis försämring) av villkoren för den fortsatta existensen inte längre går att undvika.

Kv Plankan är en representant för en specifik form av arkitektur som förutsätter ett visst mått av social gemenskap och öppenhet för att fungera. Det borde egentligen vara en given inställning att en demokratisk och liberal stad som Stockholm måste utarbeta riktlinjer för medborgarstyrd stadsförnyelse. En numera tämligen omfattande forskning om stadsförnyelseprojekt i europeiska och amerikanska städer har visat att NIMBY-effekterna av stadsplanering blir som mest markanta i de fall då medborgarförankringen varit dålig. En storstad kommer alltid dras med en viss ovisshet när det gäller hur det sociala livet och den sociala miljön ska gestaltas i framtiden, något som kan direkt kopplas till växande klyftor och oklarheter när det gäller den lokala utvecklingen och den framtida försörjningen. Men en viktig väg till att skapa stabilitet i satsningar på stadsförnyelse som berör många människor är att värna om den funktionella närheten mellan boendegrupper, föreningar och andra medborgarsammanslutningar å ena sidan och stadens politik och förvaltning å den andra.

Planprocessen för kv Plankan har från början varit skrämmande odemokratisk och präglats av skensamråd då politikerna ofta redan bundit upp sig genom att ge marklov till byggherrar. Möjligheten att påverka besluten har från medborgarnas sida varit obefintlig. Det ironiska är att hela processen följer det politisk-tekniska postulat som sattes av modernismens storskaliga planerare och inte av det medborgartäta samarbete som i många av världens mer dynamiska städer är idealet i dag. Här bemöts istället lokala argument med oförskämdhet (om de bemöts överhuvudtaget) och sammanfattas i intetsägande rader

som är till för att lätt avfärdas av stadsbyggandskontoret. Stadsbyggnadsnämnden fattar i nästa steg sina beslut på dessa sammanfattningar.

Närhet till beslut kan vara en lika stark faktor för en god stadsmiljö som privatisering. Alldeles i kv Plankans närhet, på Hornsbruksgatan nästan nere vid Hornstull, finns det också ett färskt exempel på byggnadsplaner som drivs i den medborgerliga och deliberativa riktningen. En projektgrupp för stadsförnyelse, ”Wasted Space”, har tagit initiativ till att utveckla tunnelbaneuppgången och i samarbete med Stockholm stad bjudit in ”boende, företagare och andra intressenter” att utveckla idéer för bostadshus längs med Högalidsparkens bergsskärning där man i dag spränger för bilgarage.

Samtidigt som ett sådant initiativ är högst välkommet och efterlängtat ligger det något sorgset över att det är vid planläggning av stadens ”skräprum” som man kallar in medborgarna i ett tidigt stadium, medan planerna på att omgestalta ett fungerande socialt rum inte har ett spår av deliberativ samverkan.

Visioner bortom Knivsöder

”Det sociala landskapet” hette grundbok i sociologi som utkom i mitten av 1990-talet. Jag är väldigt förtjust i det där rätt tummade folkhemsanstrukna uttrycket ”socialt landskap”, för det sätter fingret på precis den aspekt av stadsbyggande och stadsplanering som dagens borgerligt styrda Stockholm helt saknar.

Jag tänker mig att det sociala stadslandskapet är ett begrepp vars visionära potential är helt underutvecklat. Ta kv Plankan och *titta igen!* som min favoriturbanist Jeb Brugman ständigt uppmanar de politiker han konsulterar i världens miljonstäder. Titta igen: Här har man en helt unik innergårdspark, en sammansatt landskapsarkitektonisk och social miljö, som skulle kunna vara grogrunden för sann ”community-building”. En familjeoas, en urban trädgård där gränsen mellan privat och offentligt rum är mjukt utsuddat. Där borgerliga stockholmopolitiker endast ser ett förhatligt sossehus kan man tänkta sig ett parkkvarter men utan amerikanernas fäbless för att stängsla in. ”Micromanagement bottom-up” av samlings- och företagslokaler, restauranger och inte minst närmare 100 stycken små 4:or som nu står och förfaller; drömmen för en liten barnfamilj som vill vara kvar i stan, precis som det en gång var tänkt. För problemet är inte att kv Plankan existerar, utan att det finns all-

deles för få sådana fastigheter i en expanderande stad. Man kan nämligen inte få plats med 341 hushåll på ett ytsnålare sätt om man samtidigt vill ha livs- och svängrum för barn, gamla och alla däremellan. I centraleuropeiska städer har man med stor omsorg sedan 1990-talet renoverat centralt belägna ”Platten”- och ”Panelaki”-områden till moderna och generösa bostadskvarter, inte sällan med ”grön” profil och nya energilösningar. Trots den närmast sanslösa skalan har dessa bostadsområden en självklar plats både i det urbana och i det sociala landskapet som ingen förnekar.

”Det här blir Knivsöders död”, yttrade en bekant till mig, tillika arkitekt, när han såg planförslaget till nybyggnation av kv Plankans innergårdspark.

Han kanske har rätt. Det beror på vilka begrepp man använder för att göra sig en mening av världen. ”Knivsöder” är som sommarspelet Kubb, något utan historisk förankring som låtsas vara gammalt. Jag är övertygad om att själva beteckningen ”Knivsöder” uppkom för att kunna avlivas. Uttrycket etablerades på 1990-talet och blev ett kodord för gentrifieringen av västra Södermalm. Det skänkte en stadsdel med vag platsidentitet något av småfarligt utanförskap, men som ändå snabbt kunde tämjas. Knivsöder var en medieprodukt, ett begrepp som lanserades och som berättade för planerare, investerare, byggherrar och politiker att här fanns obruten mark.

Om det har glappat i gentrifieringsprocessen av Knivsöder är kv Plankan och 1960-talsområdena runtomkring de störande inslagen. De representerar *andra* former för urbanitet än de som för tillfället är politiskt sanktionerade. I en tid då både marknaden och politiken ständigt producerar likartade bilder och visioner av det ”goda stadslivet” och det ”goda boendet” utgör stadsmiljöerna från ett övervintrat Folkhemssverige nödvändiga alternativ till dessa schabloner. Men så länge stadens makthavare och planerare håller 60-talsområden som kv Plankan för samhällsligt oanvändbara, och därför ignorerar den lokala opinionen, kommer deras verkliga, det vill säga *gräsrotsbaserade* förändringspotentialen att förbli oupptäckt, och kvarstå som en demokratisk brist. •